

GELDERS
genootschap

NOODBESTUURSPOST KOUDE OORLOG

KOLKSTRAAT 27 NIJKERK

CULTUURHISTORISCH INSPIRATIEDOCUMENT

Maart 2024

NOODBESTUURSPPOST KOUDE OORLOG KOLKSTRAAT 27 NIJKERK

CULTUURHISTORISCH INSPIRATIEDOCUMENT

GELDERS GENOOTSCHAP, maart 2024
Roy Oostendorp

Versie DEFINITIEF 15 maart 2024

Samenvatting, conclusie en advies

De noodbestuurspost in de kelder van het stadhuis van Nijkerk is een fysiek bouwkundig en cultuurhistorisch overblijfsel van zogenaamde Civiele Verdediging in de periode die we kennen als de Koude Oorlog (1945-1990). Hierin bereidde de Nederlandse overheid zich voor op een mogelijk conflict met de Sovjetunie, mede vanuit een toenemende angst en dreiging van een nucleaire aanval. Een van de maatregelen was het fysiek op- en inrichten van (min of meer geheime) noodvoorzieningen in de vorm van ondergrondse schuilkelders, noodhospitals, noodzetels en commandoposten. Op rijks-, provinciaal én gemeentelijk niveau.

De noodbestuurspost in Nijkerk is een ondergrondse betonnen bunker, binnen een groter keldercomplex als onderdeel van het in 1976-1978 gebouwde gemeentekantoor. De noodbestuurspost is bouwkundig nog geheel intact, met uitzondering van delen van het interieur, installaties en inventaris. De bunker is nu nog in gebruik als opslagruimte. Ondanks een landelijke inventarisatie¹ van de belangrijkste highlight 's van deze periode, is van het fenomeen gemeentelijke noodbestuursposten nog geen uitputtend overzicht bekend. Uit de landelijke inventarisatie blijkt tot nu toe dat van dergelijke noodbestuursposten of GCCB's (Gemeentelijke Centrum Civiele Bescherming), nog maar elf bewaard en/of intact zijn, waarvan twee in Gelderland.

Conclusie

Het is van historisch belang dat het (nog betrekkelijk jonge) verhaal van deze periode in de recente geschiedenis van Nederland, door middel van fysieke en beleefbare objecten, verteld kan blijven worden. Behoud van de noodbestuurspost is daarom niet alleen van belang voor de gemeente Nijkerk, maar ook voor de geschiedenis van de Koude Oorlog tussen 1945 en 1991 in Nederland.

In het in 2022 vastgestelde bestemmingsplan 'Stadshaven 1a' is planologisch voorgesorteerd op het eventueel behoud van de kelder met noodbestuurspost. Daarmee is de mogelijkheid gecreëerd om de kelder te behouden binnen een ontwikkeling ter plaatse. Over het niet-beschermd bovengrondse deel van het stadhuiscomplex heeft inmiddels besluitvorming plaatsgevonden. Dit zal gesloopt worden en komt niet in aanmerking voor transformatie en hergebruik. Op basis van de stedenbouwkundige uitgangspunten zijn hier grondgebonden nieuwbouwwoningen in de koopsector gepland. In de praktijk is er op dit moment mogelijkheid en ruimte om het behoud van de noodbestuurspost te koppelen aan de herontwikkeling van deze locatie.

Advies

In het kader van de herontwikkeling van het gebied wordt geadviseerd de gehele kelder inclusief de noodbestuurspost te behouden en in te zetten als onderdeel in de totale herontwikkeling.

Daarmee wordt ingezet op een duurzame circulaire herbestemming van een bestaand bouwwerk, waarbij het behoud van cultuurhistorische waarden hand in hand gaan en elkaar zelfs versterken. Hiervoor zijn verschillende scenario's mogelijk.

¹ Trouwe bondgenoot met Hollanditis, Sporen van militaire en civiele verdediging en hun maatschappelijke impact in Nederland tijdens de Koude Oorlog (1945-1991) + online zoekopdracht

Algemene gegevens:

Gebouwnaam	gemeentehuis Nijkerk (noodbestuurspost in kelder)
Adres	Kolkstraat 27
Postcode	3861 AK
Plaats	Nijkerk
Kadastrale aanduiding	gemeente Nijkerk, sectie B, nummer 9836

Gebouwgegevens:

Eigenaar	gemeente Nijkerk
Soort gebouw	overheidsgebouw
Bouwjaar	1976-1978
Architect	bureau Abma, Hazewinkel & Dirks Amsterdam
Status	geen
Monumentnummer	-
Huidig gebruik	opslag

Het gebouw waarin zich de noodbestuurspost bevindt, is in 1976-1978 gebouwd als gemeentehuis met kantoren tegen het rijks monumentale stadhuis uit de 18de eeuw (monumentnummer 30990).

Bronnen:

- **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, diversen**; Op verkenning 2.0, Twee eeuwen militair erfgoed in het vizier, 2019
- **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, K. van Leeuwen**; In geval van nood, ondergrondse noodzetels voor de rijksoverheid tijdens de Koude Oorlog, december 2020
- **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, diversen**; Trouwe bondgenoot met Hollanditis, sporen van de militaire en civiele verdediging en hun maatschappelijk impact, in Nederland tijdens de Koude Oorlog (1945-1991), 2022
- **Noorlander, R.**; de gemeentelijke noodbestuurspost van Almelo, bouwhistorisch onderzoek en ruimteboek, februari 2022
- **Leeuwen, van, K.**; advies aan college B&W behoud noodbestuurspost Nijkerk, 28 november 2022
- **Ruimtelijkeplannen.nl**; bestemmingsplan Stadshaven 1a, gemeente Nijkerk, vastgesteld 15 december 2022.
- **Stadshaven Nijkerk, Gebiedsvisie voor de Havenkom**, SAB Arnhem, project 210152, gemeente Nijkerk, 2 maart 2023
- Ambtelijke notitie informatie noodbestuurspost gemeente Nijkerk

Geraadpleegde links:

- <https://www.stadnijkerk.nl/lokaal/historie/853075/bijzondere-noodbestuurspost-tegen-atoombom-nieuw-op-open-monume>
- <https://www.gld.nl/nieuws/7762776/atoombunker-onder-stadshuis-een-dag-open-voor-publiek>
- <https://vught.nieuws.nl/nieuws/16505/stichting-cultureel-erfgoed-koude-oorlog-zoekt-naar-oud-medewerkers/>
- <https://www.facebook.com/Artos1994/>
- <https://erfgoedkoudeoorlog.nl/>
- <https://coehoorn.nl/kaarten/gis-kaarten/gis-kaart-koude-oorlog/>
- <https://www.facebook.com/Nijkerkinoudefotos/>

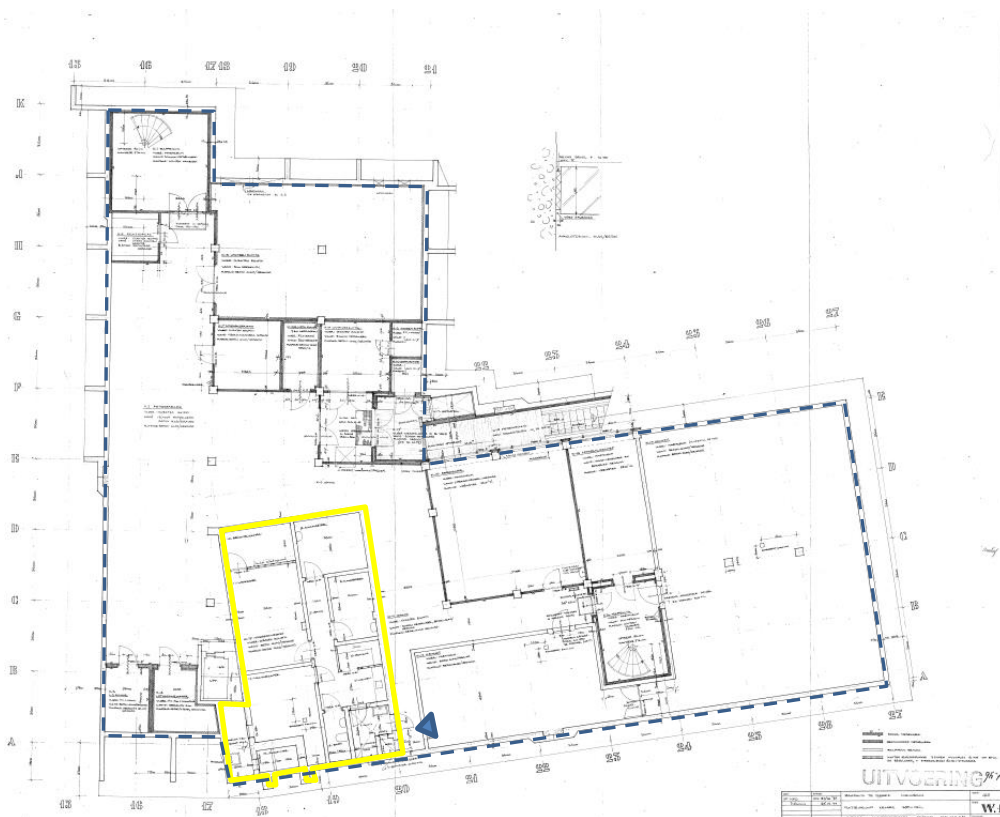

Luchtfoto uit 2023. De locatie van de noodbestuurspost onder een deel van het gemeentekantoor met rood omcirkeld.

Foto voorgevel voormalige entree. Onder het rechtergedeelte bevindt zich de noodbestuurspost als onderdeel van de volledige onderkeldering.

Plattegrond noodbestuurspost. In blauwe stippellijn de gehele kelderomvang, in geel de noodbestuurspost. (Installatietekening waterinstallatie, fa. Artos, Vught. Bron: gemeente Nijkerk).

Achtergronden

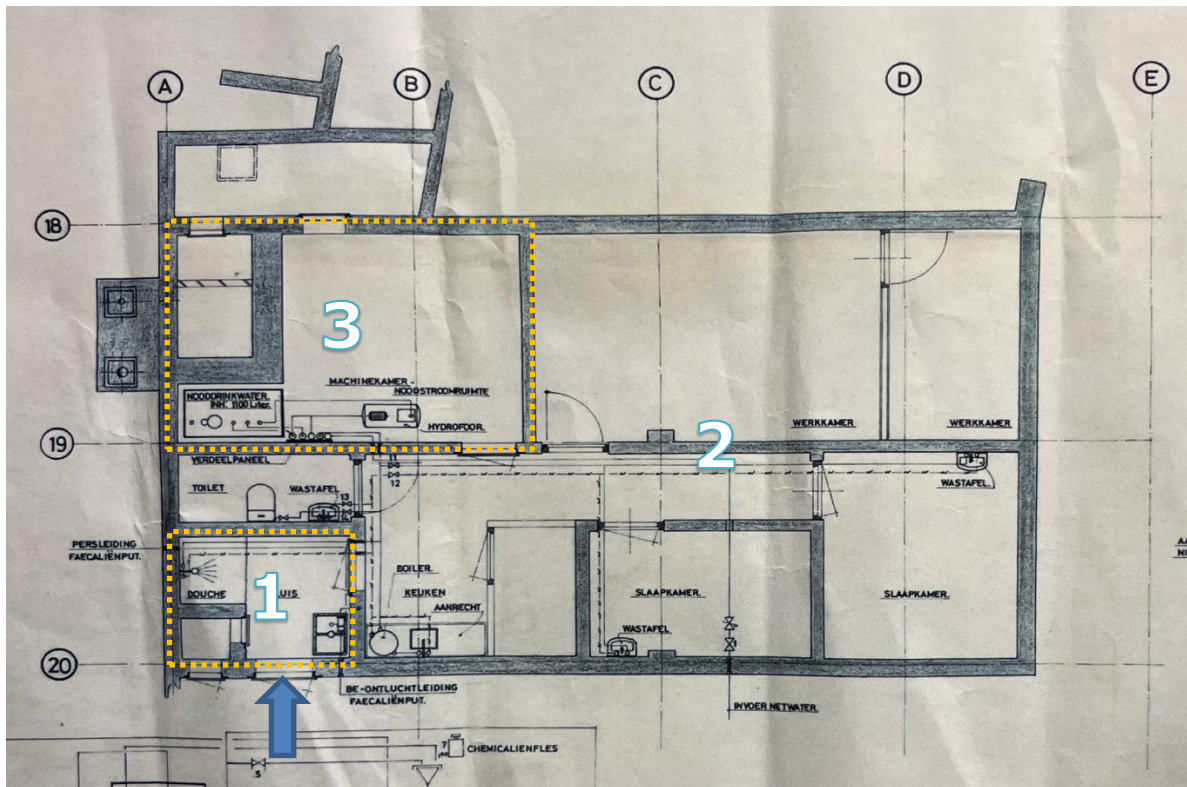
Tijdens de Koude Oorlog is in Nederland een geheime, tweede infrastructuur aangelegd voor de verdediging en het bestuur van het land en de bescherming van de bevolking (RCE, 2019). Ook in Nijkerk lag een gemeentelijke noodbestuurspost; een bunker onder het huidige stadhuis aan de Kolkstraat 27 in Nijkerk. De noodbestuurspost (of gemeentelijke noodzetel) bood een beschermd onderkomen aan de burgemeester en zijn of haar staf tijdens een crisissituatie. Het is zelfs ontworpen voor een verblijf van veertien dagen na een nucleaire aanval.

Onderzoeker Kees van Leeuwen schrijft over de noodbestuurspost in Nijkerk in 2022 aan het gemeentebestuur: *"In 1975 werd bij de nieuwbouw van het gemeentehuis in Nijkerk een noodbestuurspost gebouwd. Omdat niet alle gemeentes een noodbestuurspost bouwden is deze in Nijkerk heel bijzonder, ook al omdat deze zich nog in vrij goede staat bevindt. Bovendien is deze Noodbestuurspost volledig gebouwd naar de door de overheid gestelde eisen. De indeling van de ruimtes is nog volledig intact met de burgemeesterskamer, de werkruimtes en de slaapkamers. Bovendien zijn de originele kleuren nog aanwezig.*

De technische ruimte is ook nog redelijk intact, helaas zijn de generator en de watertank met de pomp verwijderd, maar het luchtsysteem is nog wel volledig aanwezig. Tevens zijn er nog een aantal van de elektriciteitskasten. Wat heel bijzonder is, is dat in de technische ruimte nog de luchtbuizen compleet met voet en kop staan die eigenlijk buiten geplaatst zouden moeten worden om de noodzetel operationeel te maken. In het trottoir van het gemeentehuis ziet men nog de kleppen waaronder de voetstukken staan waar de buizen aan vastgeschroefd konden worden. Ook zie je de pinnen aan de muur waaraan de buizen bevestigd konden worden. Voor zover ik weet en ik in mijn onderzoek ben tegengekomen zijn dit nog de enige complete exemplaren in Nederland! Er bevinden zich nog meer originele elementen, waaronder de koelradiator die buiten de noodbestuurspost hangt, de intercom en de telefoon en in de voedselruimte zijn de originele schappen er nog."

Beknorte beschrijving

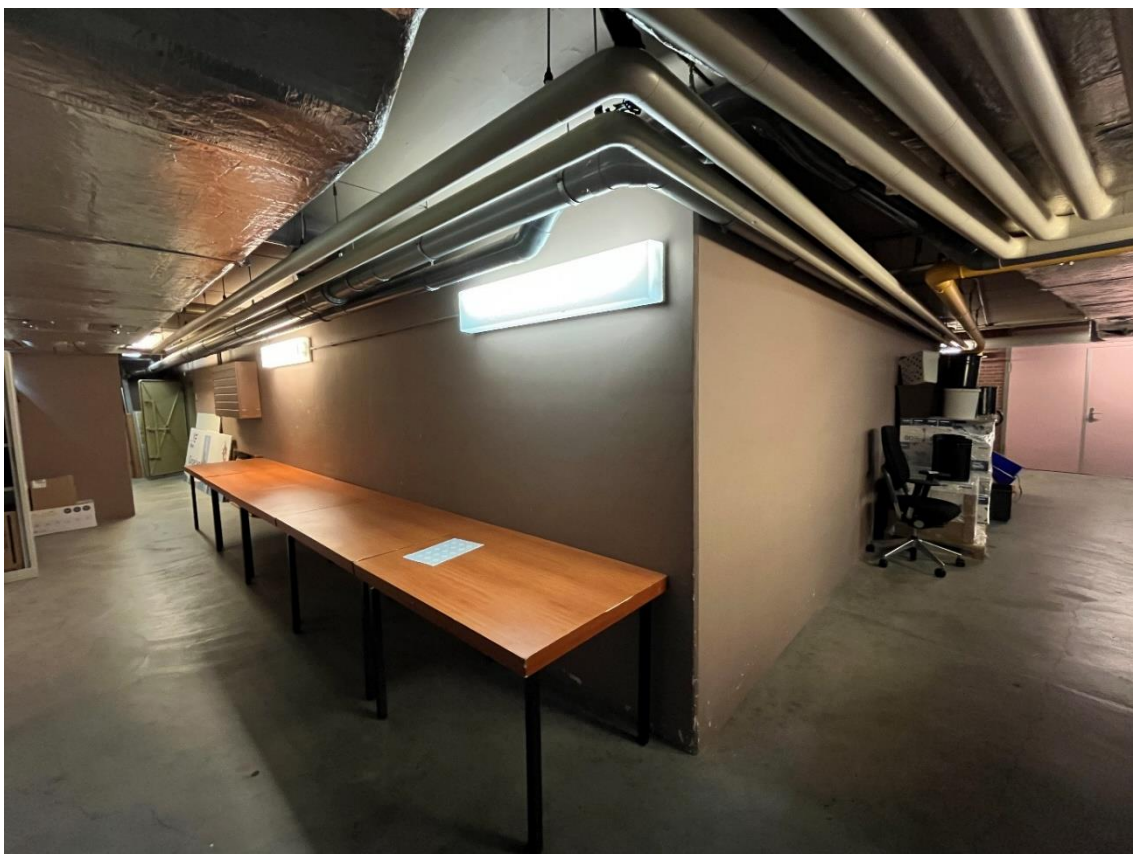
De noodbestuurspost is een bunkerkelder binnen een groter keldercomplex en heeft een binnenwerkse omvang van 12,6 meter lang, 7,2 meter breed en ca. 2,6 meter hoog met een betonnen kelderwand van 30 centimeter dik en tussenmuren van 20 centimeter beton. Alle wanden en plafonds zijn van geschilderd beton in de oorspronkelijke kleurstelling en de vloer is afgewerkt als gietvloer van het merk Duralux Egypto.

De bunker is ingedeeld in 3 afsluitbare compartimenten

- 1.1 Sluis, met daaronder een put met pompinstallatie voor vuilwater.
- 1.2 Douche.
- 1.3 Schacht voor besmette kleding.
- 2.1 Toilet met wastafel.
- 2.2 Keukenvoorziening met warmwaterboiler.
- 2.3 Proviandkamer.
- 2.4 Gang.
- 2.5 Slaapkamer 1 (voor 2 of 3 personen).
- 2.6 Slaapkamer 2 (voor 3 of 4 personen).
- 2.7 Berichtenkamer.
- 2.8 Commando- of werkkamer.
- 3.1 Machinekamer met noodstroomvoorziening, ventilatievoorziening met luchtfilter, nooddrinkwatervoorziening.
- 3.2 Zandfilter, om lucht van buiten te zuiveren.
- 3.3 Nooduitgang met luik, uitkomend aan de straatzijde onder de in pandige overkapping van de personeelsentree (dicht gestraat)

Daarnaast bevat de bunker nog twee luchtinlaten (één voor in vreedstijd en één voor oorlogstijd via een zandfilter) en een rookgasafvoer voor de noodstroomvoorziening.

buitenzijde van de bunker in de kelder

overzicht vanuit compartiment 1, met rechts de hoofdingang, in het midden de vuilwaterpomp en rechts de deur naar compartiment 2

luchtbehandelingsinstallatie met mogelijkheid voor handbediening en schakeling tussen ongefilterd en gefilterde buitenlucht.

Afdekroosters op de luchtinlaatkanalen en bevestigingspunten op de gevel voor bevestiging opzetkanalen.

Cultuurhistorische waardering

Waardenstelling

Op basis van de algemeen geldende beoordelingscriteria is het object cultuurhistorisch gewaardeerd.

1. Architectuurhistorische criteria

- a. het object is een goed voorbeeld van een uniforme gemeentelijke noodbestuurspost bij calamiteiten uit de periode 1945-1991 en valt op door specifieke uniforme landelijke gestelde richtlijnen, maar met plaatselijke variaties;
- b. het object is, in opstand en plattegrond, van belang als voorbeeld van een gebouw met een bepaalde (oorspronkelijke) functie, ondanks dat het niet zichtbaar is vanaf het maaiveld is het wel prominent gelegen naast oude stadhuis en bij de Arkervaart;
- c. het object heeft een bijzonder gedetailleerd interieur of bevat zeldzame onderdelen;
- d. het object is van belang vanwege een nieuwe, experimentele ontwerp- en constructiewijze als gevolg van de politiek-bestuurlijke en maatschappelijke ontwikkelingen in de betreffende periode.

2. Stedenbouwkundige criteria

- a. het object is een onderdeel van een historisch gegroeid stedenbouwkundig gebied en is bepalend voor het zichtbaar/beleefbaar houden van deze situatie: er is een duidelijk verband tussen object en historische verkaveling;
- b. het object heeft een zeldzaamheidswaarde qua aanleg, structuur en relatie met de omgeving (stadhuisfunctie), in combinatie met de rest van de kelder (en het bovengrondse gemeentekantoor). Het is in één fase gebouwd.

3. Algemeen (cultuur)historische criteria

- a. de bebouwing is van belang vanwege een (on)zichtbaar stuk geschiedenis van bijzondere activiteiten, als representant van de maatregelen door de lokale overheid in de voorbereiding op een nucleaire aanval tijdens de Koude Oorlog;
- b. het object vertegenwoordigt een aspect van militaire-strategische geschiedenis;
- c. het object is van belang vanwege zijn bestemming als uitdrukking van een cultuur-, sociaal-, of economisch-historische ontwikkeling, als uniek object voor de gemeente Nijkerk en zeldzaam in Nederland vanwege het beperkte aantal (11) gebouwde en bewaarde exemplaren;
- d. het object is van belang vanwege zijn verschijningsvorm, die verbonden is met een algemeen-historische en politieke ontwikkeling. Het geheel is nog in de oorspronkelijke opzet aanwezig, echter zonder meubilair en sanitair en een deel van de installaties.

Conclusie

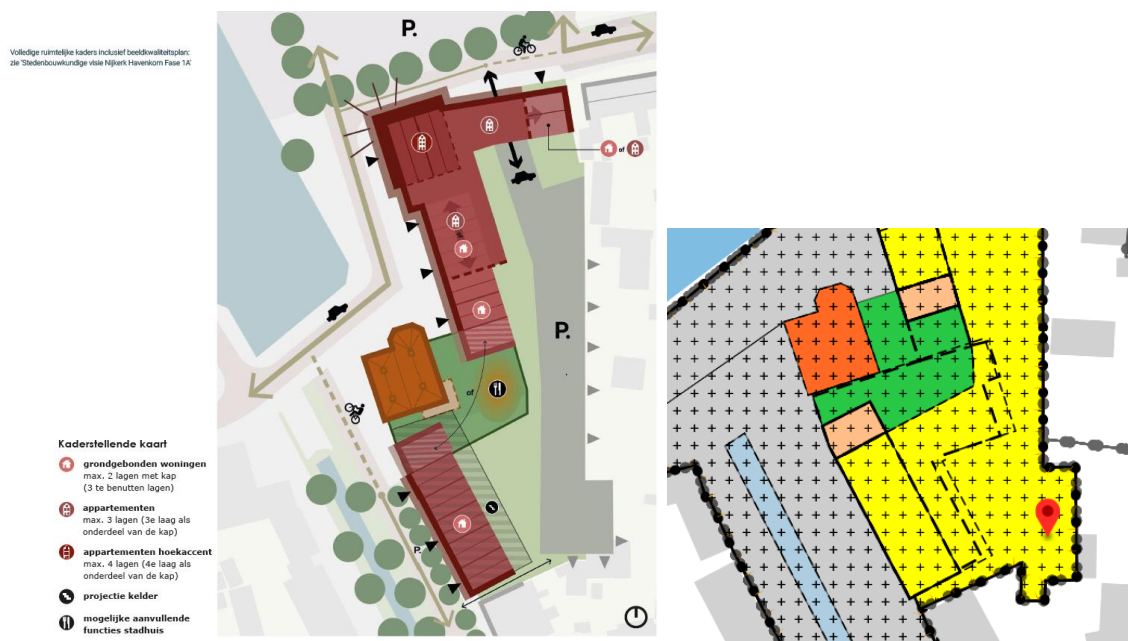
Op basis van de hiervoor weergegeven en verantwoorde cultuurhistorische waardering is geconcludeerd dat het object een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigt. Behoud door handhaving en duurzame herbestemming van de bestaande kelder in de nieuw ontwikkeling levert een maximale bijdrage aan de instandhouding van het object.

Mogelijkheden voor behoud en herbestemming

Bestuurlijk-juridisch

De noodbestuurspost kan op verschillende bestuurlijk-juridische wijzen behouden blijven:

- ✓ Planologisch; via planregels in het bestemmingsplan;
- ✓ Prestatie-eisen; via de uitvraag naar ontwikkelaars, waarbij extra waarde wordt toegekend aan aanbiedingen die inzetten op behoud en instandhouding van de kelder;
- ✓ Publiek-private afspraken; via een realisatieovereenkomst met de beoogde ontwikkelaar over de vorm en de wijze van behoud, instandhouding en/of openstelling van de kelder;
- ✓ Publiekrechtelijke bescherming; via een bescherming als monument o.g.v. de Erfgoedverordening Nijkerk

In het geldende bestemmingsplan Stadshaven fase 1a (vastgesteld op 15 december 2022) zijn een aantal planologische regels opgesteld met betrekking tot het behoud van de kelder en de bunker. Zo is er binnen de bestemmingen 'Gemengd', 'Wonen' en 'Groen' een specifieke bouwaanduiding 'kelder' opgenomen. Hier zijn maatschappelijke voorzieningen in deze kelder mogelijk. Of anders gezegd, er is voorgesorteerd op het mogelijk integraal behouden van de aanwezige kelder inclusief de noodbestuurspost. Hiermee is een belangrijke juridische stap gezet in het eventueel behoud van de grote kelder als bouwkundig waardevolle structuur voor mogelijke nieuwe bestemmingen, als mede van de noodbestuurspost als cultuurhistorisch waardevol object.

In de uitvraag naar ontwikkelende partijen kan de gemeente, naast de planregels uit het bestemmingsplan, nadere voorwaarden meegeven om de noodbestuurspost op te nemen in de ontwikkelplannen en om nadere eisen te stellen aan de instandhouding, het beheer en de toegankelijkheid. Bijvoorbeeld door extra punten toe te kennen aan inzenders die op een passende manier invulling geven aan de instandhouding van de

noodbestuurspost, zowel vanuit cultuurhistorisch, maatschappelijk als circulariteitsoogpunt.

Met de uiteindelijke ontwikkelende partij kan de gemeente een realisatieovereenkomst opmaken, waarin verplichtingen komen te staan over de wijze van behoud en beheer van de kelder en de noodbestuurspost. De ontwikkelaar zal deze afspraken, na realisatie en afhankelijk van de impact en gevolgen per woning, doorzetten naar de uiteindelijk koper(s).

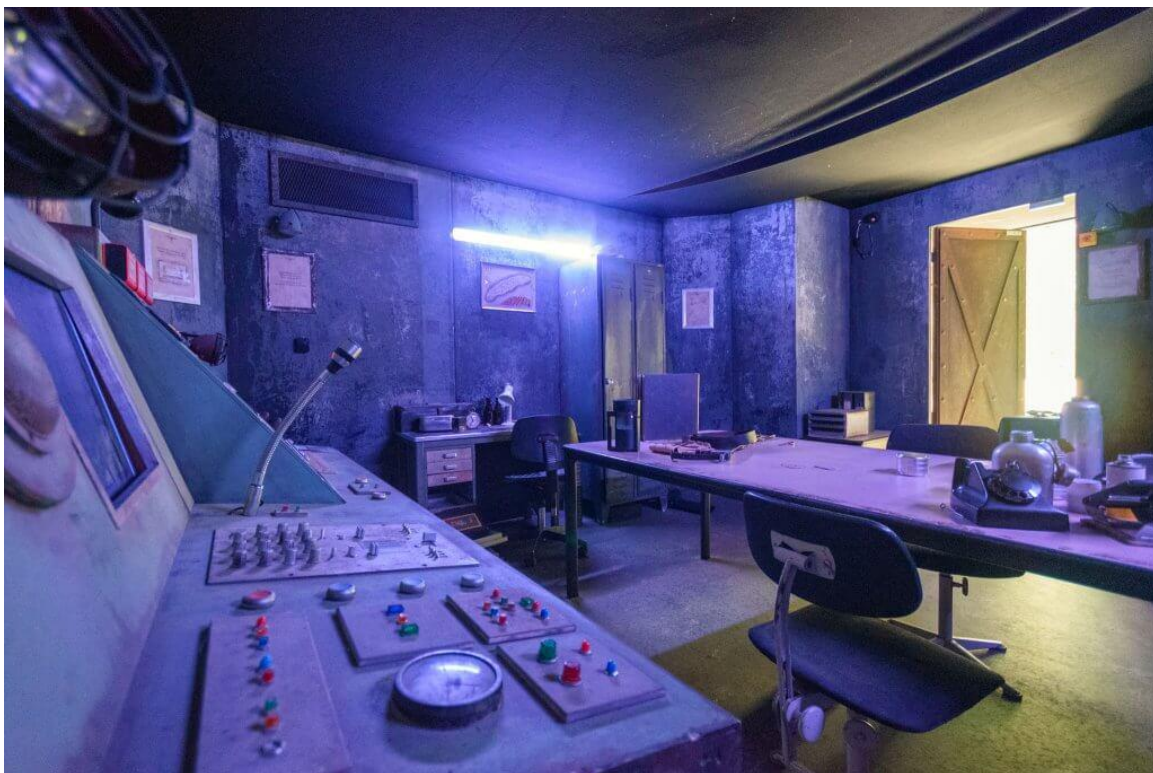
Tot slot staat de mogelijkheid nog open om de noodbestuurspost, al dan niet inclusief de aanpalende kelder, te beschermen als gemeentelijk monument. De Erfgoedverordening (laatstelijk vastgesteld op 24 augustus 2022) van de gemeente Nijkerk biedt voldoende juridische mogelijkheden. Hiervoor is wel een nadere redengevende beschrijving nodig.

Fysiek behoud

Als er een keuze is gemaakt voor een vorm van behoud, dan moet vervolgens gekeken worden op welke verschillende manieren het object fysiek in stand gehouden kan worden.

Als besloten wordt de noodbestuurspost niet te behouden, dan is het belangrijk het object goed te documenteren, voordat het gesloopt wordt. Zoals al gezegd ligt er al een besluit om het bovengrondse deel van het stadskantoor niet te behouden. Dat betekent dat de volgende opties overblijven:

- Optie 1. Behoud, toegankelijkheid en eventuele herbestemming van de hele kelder en noodbestuurspost;
- Optie 2. Behoud en toegankelijkheid van de noodbestuurspost zonder kelder;
- Optie 3. Het object bouwkundig en bouwhistorisch documenteren en niet behouden.

Escaperoom op Terschelling, als bunker uit de Tweede Wereldoorlog

Toelichting optie 1.

Behoud en herbestemming van de gehele kelder met noodbestuurspost is de voorkeursvariant vanuit cultuurhistorisch, maatschappelijk en circulair oogpunt. In deze optie wordt de bovenbouw gesloopt en vindt herbouw van nieuwe grondgebonden woningen plaats óp de bestaande kelder van het voormalige gemeentekantoor. Bouwkundig lijkt deze constructie voldoende zwaar ontworpen om een herbouw op de kelder mogelijk te maken.

Hoe de noodbestuurspost in gebruik, functie en toegankelijkheid ingepast kan worden, is onderwerp voor nader onderzoek.

Ook is het mogelijk om de toegang tot de noodbestuurspost rechtstreeks vanaf de openbare ruimte te organiseren, door middel van een eigen toegang met trappenhuis en/of lift.

Kostentechnisch is dit een gunstig scenario, vanwege de besparing op sloopkosten en de winst aan ruime inpandige ruimten voor zowel de woon-, maatschappelijke- of horecabestemming. Zelfs behoud zonder direct nieuw gebruik voor de noodbestuurspost levert naar verwachting geen groot nadelig effect op in de exploitatie.

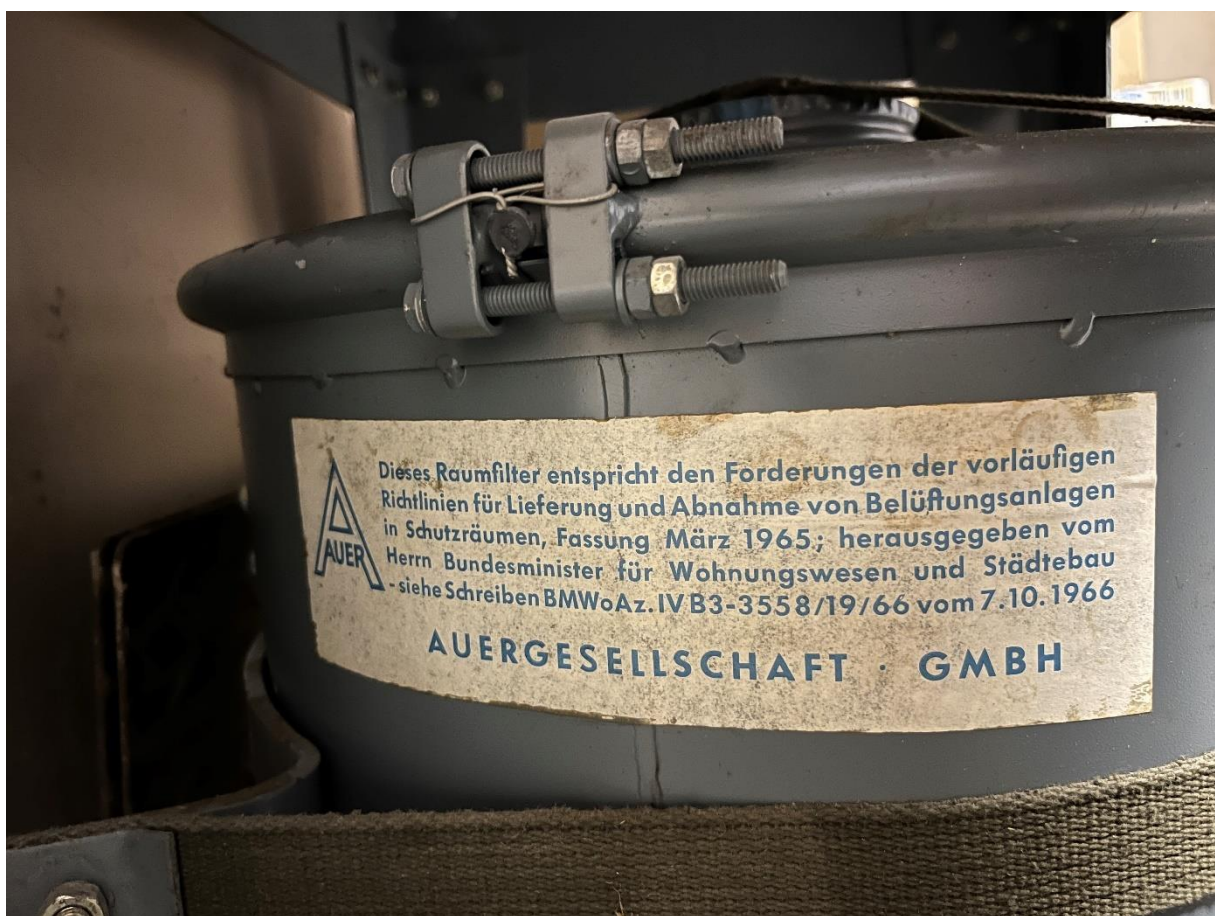

Een vrij gegraven kelder, in dit geval bedoeld om te verplaatsen en opnieuw te gebruiken.

Toelichting optie 2.

Behoud van de noodbestuurspost zonder kelder. In dit scenario zou de kelder met uitzondering van de noodbestuurspost gesloopt worden en geen onderdeel meer uitmaken van het woningcomplex. Dat betekent dat er bouwkundige aanpassingen gedaan moeten worden om de bestuurspost bereikbaar en toegankelijk te houden voor incidenteel bezoek of openstelling. Het gaat ook om grotere kosten om het rijks monumentale stadhuis, de Arkervaart en andere belendingen te beschermen tegen zakkingen of zettingen door de sloop van de kelder. Daarbij moeten de nieuw te bouwen woningen opnieuw gefundeerd worden.

Dit is bouwkundig een betrekkelijk kostbare optie, waarbij het eigendom en beheer van de bestuurspost voor de toekomst niet eenvoudig gewaarborgd is. De kans op verwaarlozing en betrokkenheid neemt af, als het beheer 'op afstand' komt te staan.

Detail van de ruimtefilter uit de noodbestuurspost. Deze filtert alle verontreinigende stoffen en bestrijdingsmiddelen uit de lucht die niet door het voorfilter (zandfilter of stoffilter) worden tegengehouden.

Toelichting optie 3.

Documenteren en slopen. Als er onvoldoende of geen draagvlak blijkt te zijn voor behoud en transformatie, dan wordt er op aangedrongen het object goed te documenteren en te beschrijven, voordat het wordt gesloopt. Zoals dit bijvoorbeeld met het gemeentekantoor van Almelo heeft plaatsgevonden.

Stadhuis en gemeentekantoor, kort na oplevering in 1980

GELDERS
genootschap